

The program and their views regarding the conference, members of committee sent to Congress Kharkov for approval, emphasizing that Congress should be held in Kyiv, due to the large scale of regional ethnographic, during which lot of valuable material was collected.

But I All-Ukrainian Congress for studying the productive forces and the national economy was not in Kyiv, as planned, but was in Kharkiv in December 1924. In the Congress, committees and separate eight sections were working : nature and its resources, human as power production, forestry and handicrafts, agriculture, industry, energetics, science as a productive force.

Committee of ethnography headed by M. Ptukha had two directions. The first- general ethnography: the history of ethnography, natural history institutions, the prospects of development in Ukraine. The second concerned the separate branches: ethnography and the school, ethnography and research library, museum, archive and excursion business, agriculture, demographic characteristics of the population and so on.

The Congress paid special attention to ethnography as an important national matter. It was decided that it should be in accordance with the time and pass to planned organizing. Also emphasized the need to call the meeting of Ukrainian ethnography congress to identify further ways of Ukrainian ethnography.

Kyiv committee of ethnology was the founder and co-ordinating center of public regional movement across the country, so it is logical that it was the main initiator of the first ethnography congress, established links with local organizations, and invited them to the meeting.

On 28-31 May 1925 National Conference of ethnology took place in Kharkov, where was repeatedly sounded that regional movement that gained nationwide scale, brought many shortcomings in the work of local history organizations. There were accusations of historians about the diversity of organizational forms, lack of planning and more.

With the establishment of the totalitarian regime, the Soviet government did not allow uncontrolled activities of any organization, any public organization in Ukraine . Therefore, the conference decided to establish a Committee of Ukrainian ethnography, and a new stage in the organization historical-ethnographic research in Ukraine is connected with its activity.

Thus, in the first half of the 20-ies of XX century in Kyiv was formed a powerful regional ethnography center – Kyiv Committee of ethnology, which took over the coordination of regional research in the country. In the mid of 20's Committee was a major hub combining all the ethnographic structures in Ukraine. It consists of highly qualified working professionals, scientists, who led the sections and attracted public for cooperation.

Key words: Kyiv Committee of Regional Ethnography, coordination center, regional ethnography activities, All-Ukrainian Academy of Sciences, civil organizations.

УДК 008(477)

Віктор Васильович Карпов
кандидат історичних наук

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СИМВОЛІКИ УКРАЇНИ: від Стародавньої доби до Середньовіччя

Стаття присвячена історичним аспектам розвитку військової символіки України. Розглядаються культурологічні, світоглядні та релігійні основи символіки у контексті історичних трансформацій суспільства, зокрема Стародавньої доби та Середньовіччя. Стверджується неперервність народних традицій у виборі символів Української держави та її війська. Дається характеристика історіографії та джерельної бази теми наукового дослідження. Доводиться, що за основу в опрацюванні символіки Збройних сил та інших військових формувань України бралися класичні закони геральдики та спеціальних історичних дисциплін, кращі зразки минулого, які відповідають стародавнім корінням українського народу.

Ключові слова: військова символіка, військова організація скіфів, символіка княжої доби, стяг.

Військова символіка України справедливо вважається предметом підвищеної уваги історичної науки, позаяк має власну досить багату історію та традиції. У культурологічному сенсі символіка є умовним відображенням подій, явищ, понять, ідей завдяки притаманним їй проявам. Символіка вивчає історію походження, функціонування і використання різновидів символів, які є концентрованою формою відображення і фіксації культурних, наукових, релігійних та інших знань людини за допомогою стилізованого зображення.

Ступінь наукового розроблення теми військової символіки у друкованих виданнях, а також джерельна база її дослідження свідчить про недостатність і фрагментарність вивчення проблеми становлення та розвитку військової символіки України, що додатково підтверджує її актуальність. Здебільшого зустрічаються статті про ті чи інші напрацювання в галузі військової символіки, які носять переважно описовий характер.

В Україні матеріали за цією проблематикою публікуються в спеціалізованих виданнях, таких як "Знак" Українського геральдичного товариства, Військово-історичний альманах Національного військово-історичного музею України, журнал "Нумізматика і фалеристика", "Військо України", "Воєнна історія". Важливими для дослідника є матеріали, опубліковані українським військовим журналом "Вісті" Крайової управи Братства колишніх вояків 1-ї Української дивізії Української Національної армії. Інший

журнал, "Вісті комбатанта", який видається Організацією колишніх вояків-українців у США, спорадично звертає увагу своїх читачів до проблеми військової та загалом державної символіки України. Ці матеріали не такі численні, однак відображають спалах інтересу української громади до цієї теми у певні проміжки часу. Саме публікації у цих журналах свідчать про стан розвитку української школи символіки у діаспорі.

Історичні аспекти символіки України, зокрема військової, висвітлені у працях В.Бузало, М. Битинського, В.Вороніна, В.Гриневиц, Л.Гриневиц, М.Дмитрієнко, О.Кохана, О.Круковського, О.Кучерука, В.Манзуренко, Ю.Савчука, Я.Семотюка, Д.Табачника, М.Царенко, Б.Якимовича. В публікаціях спеціалістів Воєнно-геральдичної служби Генерального штабу Збройних Сил України, реформованої згодом у відділ військової символіки, О.Муравйова та М.Чмира, а також дослідників М.Слободянюка, С.Литвина, В.Карпова, Ж.Денисюк, В.Горелова, І.Чичканя описано процеси становлення символіки української армії. Символіку Служби безпеки України досліджував С.Граб, символіку Внутрішніх військ – О.Чорний, а Державної прикордонної служби – А.Мороїд.

Джерельну базу з історії становлення та розвитку української військової символіки становлять документи, що зберігаються у державних архівах. У Центральному історичному архіві України зберігаються документи періоду доби козаччини. У Центральному архіві вищих органів влади України у різноманітних фондах зберігаються важливі документи з історії розробки та впровадження символіки Армії Української Народної Республіки періоду Визвольних змагань 1918–1921 рр. У Державному галузевому архіві Збройних Сил України зберігаються документи з опрацювання символіки сучасної української армії. Значна частина документів Центральної лабораторії з розробки форми одягу Тилу Збройних Сил України, що не потрапила до архіву, зберігається у фондах Національного військово-історичного музею України. У Галузевому державному архіві Служби безпеки України немає значного документального комплексу про історію встановлення відомчих заохочувальних відзнак, окрім наказу Голови служби від 9 січня 2008 р. за № 4, який було зареєстровано у Міністерстві юстиції України 25 січня того ж року за № 55/14746. У Галузевому державному архіві Державної прикордонної служби України інформація про історію та порядок встановлення відомчих заохочувальних відзнак у справах Голови служби відсутня. Документи про символіку внутрішніх військ МВС України та Національної гвардії України зберігаються в Центральному архіві Головного управління внутрішніх військ Міністерства внутрішніх справ України, а документи про встановлення символіки Міністерства надзвичайних ситуацій України знаходяться у департаменті організаційно-контрольної роботи цього міністерства.

Українська символіка має давню і складну історію. В історичній науці утвердилася думка, що символіка у тому чи іншому вигляді постає, власне, з появою стабільних суспільних груп. Однією із найяскравіших сторінок вітчизняної історії є скіфський період.

Скіфське царство виникло на території Північного Причорномор'я у VII ст. до н. е. шляхом переселення племен скіфів, яких витіснили воєнною силою масагети з Азії. Кіммерійці, що проживали тут, відступили до Малої Азії. Скіфське суспільство поділялося на кілька великих племінних об'єднань, кожне з яких очолював цар. Панівне становище в країні належало скіфам царським, які вважали решту населення своїми рабами. Володар царських скіфів, імовірно, був верховним царем усієї держави [5, 14]. Влада царів обмежувалася радою старійшин, іноді відбувалися і більш представницькі збори населення, на яких вирішувалися найважливіші питання внутрішнього та зовнішнього життя.

Ідеологічні уявлення скіфів, вважає вчений Борис Мозолевський, базувалися на загальноіранській основі і мали характер міфологічно-релігійної свідомості. За цими уявленнями світоустрій у скіфів складався з трьох сфер, кожна з яких, у свою чергу, мала потрійну структуру. Такій системі відповідав розгалужений пантеон божеств, кожне з яких мало визначену функцію. Відповідно до цих уявлень, потрійну структуру мали і суспільні організації скіфів – три суспільні стани, три царства під владою трьох царів тощо.

Таке підтвердження вчений віднайшов у 1971 р. в кургані Товста Могила, що на Дніпропетровщині, в якому було відкрито золоту царську пектораль (нагрудну відзнаку). Багаторічні дослідження дали можливість стверджувати, що пектораль – не лише шедевр мистецтва, а й концептуальний виріб культового призначення, композиція котрого відображає космогонічні уявлення скіфів – концепцію потрійності світобудови, втілену у трьох поясах оздобу. Всі три плани композиції пекторалі, накладаючись один на одного, зливаючись між собою і посилюючи один одного, підносять пектораль до рівня творів величного симфонічного звучання – згущених символів духовних пошуків людства [5, 173].

Найбільшої могутності Скіфія досягає в IV ст. до н.е., коли могили степовиків з'являються навіть на широті Києва. Це піднесення пов'язується з іменем славнозвісного царя Атея, який об'єднав усі скіфські племена в єдину державу [5, 15].

Військова організація скіфів співпадала з соціальною. Структурно вона об'єднувала військові з'єднання трьох базилій, в які входили загони областей – архе та номів Скіфії. Загін поділявся на менші структурні компоненти, основу яких складали сімейно-родинні групи [1, 184]. Війни за участю скіфів були численними і були основою їхнього життя. Військовий історик Валерій Грицюк здійснив опис та аналіз війн у їх хронологічному порядку та за регіонами розгортання і перебігу [1, 186]. Найбільш відомі в історії – війна з кіммерійцями, похід скіфів у Передню Азію та панування там понад чверть століття, скіфо-персидська війна, коли цар персів Дарій I Гістапс здійснив похід у Скіфське царство,

війна з фракійцями та македонцями і загибель царя Атея (якому було понад 90 років) у битві з військом македонського царя Філіпа II, батька Олександра Македонського, набіги скіфів на Тамань тощо.

В Україні чимало науковців вивчають історію скіфів – А.Мелюкова, В.Бережинський, Ю.Болтрик, О.Фіалко, В.Мурзін, В.Клочко, Б.Мозолевський, С.Скорий. Дослідженню військової історії скіфів присвятив своє життя видатний український археолог, професор Євгеній Черненко. До сфери його наукових інтересів потрапили дослідження як зброї та обладунків скіфів, так і битви та війни скіфів. Є.Черненко першим узагальнив проблему військової справи скіфів. Його наукову діяльність з дослідження військової справи скіфів продовжили учні. Сергій Ольговський дослідив військові звичаї скіфів, їх озброєння та війни [6]. Військовий дослідник Валерій Грицюк узагальнив погляди науковців на комплекс озброєння та спорядження скіфського війська, проаналізував його організацію, склад, функціональну структуру [1]. На основі аналізу наукових знань про війни, в яких брали участь скіфи, В.Грицюк виявив особливості скіфського воєнного мистецтва.

Усі дослідники частково торкалися теми символіки війська скіфів. У їхніх працях можна віднайти розрізнені описи народних звичаїв та традицій, що слугували основою скіфської військової символіки. Атрибутика скіфського війська була покликана символізувати становище воєнних старшин у військової організації. Символом різних рівнів влади слугували особливі головні убори, пекторалі або гривні, коштовні сокири, булави й шестопери. Парадні сокири могли бути як ознакою влади, так і жезлами воєначальників. Булави та шестопери відігравали сакральну-репрезентативну роль. Вони були символом високого суспільного становища їх власників. Скіфські воєнні значки на довгих жердинах застосовувалися для управління підрозділами в бою.

Безумовно, що вся інформація про скіфські звичаї почерпнута з грецьких джерел і переказується істориками у тому чи іншому контексті. Очевидно, що не оминати цього підходу і в розкритті теми символізму військового життя скіфів. С. Ольговський вказує на те, що одним із святих предметів для скіфів є зброя – сокира в – одному випадку і старовинний меч – в іншому. Як він стверджує, сокира є не тільки бойовим знаряддям, а й символом військового устрою життя скіфів, влади, своєрідним скіпетром [6, 63].

У релігії скіфів чільне місце займали військові культи. За Геродотом, скіфи не мали звички споруджувати своїм божествам храми чи капища. І тільки одному божеству Аресу скіфи, приносячи жертви, споруджували з хмизу велику купу або капище з чотирикутним майданчиком на горі. У центрі майданчика встановлювався стародавній меч. Це і був кумир Ареса [6, 83]. З мечем пов'язувався культ бога війни Арея. Лукіан Самоксатський відзначив, що скіфи приносили клятву на мечеві [1, 68]. Мечі зустрічаються і на високих курганах, що свідчить про застосування релігійної традиції у похованні воєнноначальників та царів. І донині (не тільки в українській військовій символіці) меч є одним з основних геральдичних символів, що правда, позбавленим релігійного змісту.

Ще з часів неоліту булава, крім звичайної бойової функції, виконувала роль символу влади – скіпетра, підкреслює С. Ольговський. Він відзначає, що не дарма греки називали командний склад скіфського війська "скіпетухами", тобто "скіпетроносцями". Останнє, вірогідно, було перекладом скіфської назви воєнної знаті в цілому і проявлялося у носінні скіпетрів – булав, шестоперів, навертів у вигляді клевців або сокир. Скіпетри слугували символом статусу і рангу [6, 113]. Булави та шестопери служили знаком високого суспільного становища їх власника [1, 74]. У сучасній військовій символіці України булави теж мають значення високого статусу військовослужбовця або установи.

У звичаях скіфів є ще немало військових обрядів – побратимство, свято доблесті воїнів, культ зброї, а також першої перемоги воїна, з яким пов'язаний звичай знімати скальпи з черепів убитих ворогів. У кого на вуздечці було найбільше скальпів, той вважався найбільш доблесним воїном [6, 84]. У військових старшин були жердини, на яких воєнні відзнаки господаря возили за ним "ординарці". Існує думка, що для збереження значної кількості таких відзнак військова верхівка використовувала великі золоті "ворварки" [1, 83]. Звичайно, провести аналогію із фалеристичною традицією означення військових заслуг тут можливо, однак такі "нагороди" скіфами здобувалися у бою і говорили самі за себе, а не вручалися.

Проаналізувавши матеріали з військової символіки періоду Скіфського царства, можна зробити висновок, що з розвитком суспільних відносин та методів господарювання виникає гостра потреба у їх забезпеченні засобами виробництва. Це вимагало пошуку нових джерел поповнення матеріальних запасів, збільшення пасовищ та обміну або торгівлею продукцією. У свою чергу, об'єктивні обставини розвитку давнього суспільства диктували необхідність становлення сильної воєнної організації, вироблення стратегії та тактики застосування війська і ведення війни у цілому. На основі цього виникає потреба означення військових загонів та впровадження знакової системи управління ними. Ця система базувалася й вистала на загальних традиціях давнього суспільства та була тісно пов'язана із індивідуальними особливостями світосприйняття. Відтак, варто відзначити, що скіфи застосовували у своїй військовій діяльності символіку, що базувалася на їх уявленнях про будову світу. Власне самі символи беруться скіфами з життя і вписані у традиції та звичаї, які мають, у свою чергу, прикладний, функціональний характер.

Традиції використання символів для означення війська спостерігаємо і в часи Давньої Русі. Однак збільшення кількості джерел, як писемних, так і археологічних, дає змогу більш повно відобразити, реконструювати символіку цього історичного періоду. В її основі – князівські знаки, що їх робили на зброї, стягах, печатках, пасках, підвісках дружинників, кераміці, предметах господарського ремане-

нту, карбували на монетах тощо. Князівські знаки відігравали роль особистих символів конкретного володаря, а водночас родових емблем представників династії, знаків власності, а у певному розумінні – атрибутів влади чи державних емблем.

У військовій символіці Давньої Русі важливе місце відводилося прапору. Він використовувався для відзначення місця князя-воєначальника в бою. Спершу користувалися "чолкою стяговою" – піднятим на високому держалні жмутом трави чи пасмом кінського волосся. У цьому знакові проглядаються певні традиції скіфського часу та основні риси пізнішого козацького бунчука. Згодом його заступили князівські знамена, які були неодмінним атрибутом на полі битви. Особистий стяг князя одночасно правив за знамено князівської дружини. Прапори інших воєначальників ставали відзнаками керованих ними загонів. Отже, можна зробити висновок, що важливою складовою військової символіки часів княжої доби є прапор (стяг, знамено).

На думку М.Котляра, то були не зовсім знамена, як можна прочитати у багатьох працях з історії давньоруського воєнного мистецтва і навіть в енциклопедіях, а різновид воїнських значків, подібних до тих орлів, що були у давньоримському війську [4, 37]. Знамена й на Русі, і в Центральній, і в Західній Європі з'являться лише через кілька століть.

Найбільш повним джерелом про прапори княжої доби є мініатюри Радзивіллівського літопису XV ст. Із 617 мініатюр на 168 з них є зображення 213 прапорів. На 147 мініатюрах стяги червоні, на решті – сині, зелені, брунатні або білі. Червоний колір на цих мініатюрах має й більшість щитів воїнів, значно рідше зустрічається жовтий, ще рідше – інші кольори.

Як зазначає М.Котляр, особливо важливими є наукові дослідження мініатюр Радзивіллівського літопису, проведені А. В. Арциховським та О. І. Подобєдовою. На думку цих вчених, багато ілюстрацій Радзивіллівського літопису, складеного наприкінці XV ст. чи на початку XVI ст., створено на основі рисунків, що беруть початок у кінці XII ст. або першій третині XIII ст. [4, 38].

Щодо конструкції давньоруського стягу, то він складався з древка, прикріпленого до нього полотна або іншого предмета, і верхівки, або навершя, насадженого на древко. Навершя стягу відіграло велику роль у визначенні приналежності загону. Воно робилося доволі масивним, чітким за обрисами, які добре розпізнавалися здалеку. Навершя здебільшого робилося із заліза. Гострий стрижень навершя вбивався у древко стяга, який одержував завершення у вигляді певного варіанту "тризубця". На Радзивіллівських мініатюрах як навершя зустрічається християнський символ хрест, але це вже було в добу християнізації Русі. Нижче навершя прикріплювався бунчук, або "чолка стяговая", яка фактично була великою китицею, що оточувала древко з усіх боків. Низ древка мав спеціальне вістря, або "вток", щоб легше було водружати стяг прямо в землю [7, 179].

Найдавніші прапорні полотнища були трикутно-клинові, досить довгі, прикріплені до держака або безпосередньо бічним кінцем чи прямокутно на перекладині держака. На зламі XIII і XIV ст. з'явилися чотирикутні прапори з клиновими полотнищами на вільному кінці [2, 2308]. Найчастішими прапорними зображеннями були небесні світила та княжі родові знаки: тризуби – двозуби.

Стяг зазвичай охороняв спеціально призначений дружинник, навіть посиленний загін. У руському війську стяг доручався комусь з авторитетних воїнів, котрого джерела називають "стяговником" або "риндою". Втрата стяга була ганьбою, як і втрата прапора у пізніші часи.

В історичних джерелах є чимало згадок про події, пов'язані із прапорами. У 1169 р. воєвода князя Михалка Юрійовича (сина Юрія Долгорукого) Володислав бився з половецькою ордою у Переяславля Руського. Лаврентіївський літописець емоційно розповідає: "Сталася запекла січа, і порубали стяговника нашого". Воєвода "вирішив відбити стяг Михалків і настромити на прилбицю і, згуртувавшись, кинулися на половців і стяговника половецького порубали" [4, 38].

З цього тексту виходить, що стяги побутували й у половців, що також свідчить про загальноприйняті на той час серед існуючих держав правила воєнного мистецтва. Підтвердження цьому знаходимо у "Слові о полку Ігоревім": "Спозаранок в пятницу смяли они поганые полки половецкие... Червлений стяг, белое знамя, червлений бунчук, серебряное древко – храброму Святославичу!" [9, 63].

Прапори відрізнялися один від одного кольором полотнища, а також формою. Як свідчать історичні джерела, червоний колір був характерний для давніх прапорів практично у всіх народів. Яскравий колір щонайкраще відповідав задуму підкреслити могутність володаря. Окрім червоного кольору, прапори були білими й блакитними, рідше жовтими, існували також кольорові поєднання.

Пізніше, в період Великого князівства Литовського, на прапорах дружин українських земель у широкому вжитку було поєднання жовто-блакитних кольорів. Це засвідчено, зокрема, під час славнозвісної Грюнвальдської битви 1410 р., в якій об'єднані сили слов'янства і прибалтійських народів розгромили німецьких рицарів. Активну участь у ній брали представники українського народу. Польський історик Ян Длугош (XV ст.), перераховуючи склад війська, зазначав, що корогва Львівської землі "мала на прапорі жовтого лева, що ніби дереться на скелю, на лазуровому полі", Перемишльської землі "мала на прапорі жовтого орла з двома головами, оберненими однаково в різні боки, на лазуровому полі", прапор Подільської землі прикрашали зображення сонця на білому полі [8, 16].

Військові прапори в княжу добу виконували низку важливих функцій. Їх використовували передусім як умовні знаки: панування над країною, оволодіння містом або фортецею, місцезнаходження полководця. Прапори мали велике значення на всіх етапах воєнних дій.

Перед битвою стяги, розміщені на видному місці, визначали пункт, де військо шикувалося у бойовий порядок. Саме в цьому значенні літописи вживають термін "возволочити" або "поставити стяг". Щодо противника, захопленого зненацька, який не встиг вишикуватись, казали, що він "не мог стяга поставити" [7, 171].

Місце збирання війська для походу визначалося водруженням стяга. Путивль, збірний пункт військ Ігоря Святославича, так описаний автором "Слова о полку Ігоревім": "Комони ржуть за Сулою, звенить слава в Києве, труби трубят в Новеграді – стоять стязи в Путивле: Ігорь жде мила брата Всеволода" [9, 9]. В поході стяг знаходився в головній частині загону. Стягovníк тримав стяг або їхав перед ним.

На початку бою стяг піднімали над військом – це був урочистий знак, що битва починається. Це звалось "поставити стяг": "наші стали перед валом і поставили стяги свої" (1093 р.), "половці налякалися – не змогли навіть стяга поставити" (1107 р.) [3, 48].

Під час бою прапори знаходилися на найпочеснішому місці, під охороною дружини. Біля них розгорталася найжорстокіша боротьба, адже захист прапора був справою честі. "Стрільці з обох сторін зударилися, і був бій завзятий, і нашого стягovníка порубали, і стягову чілку зі стягу зірвали", – читаємо в літописця 1169 р. "Марцель (угорський воєвода) хоругву свою покинув, і Русь узяла її, і був насміх великий над Марцелем" [3, 48], – засвідчує Галицький літопис 1208 р.

Відомо, що в бою розгорнуті стяги показували місцезнаходження загонів, їх рух, навіть наміри. За рухом стягів зазвичай спостерігали за всім ходом бою. У перебігу запеклого бойовища з угорським військом та загонами бунтівних галицьких бояр у 1233 р. Данило Романович, котрий бився в першому ряду свого полку, "побачив, що стяг Василька [його брата] стоїть і добре той б'ється, і угрів жене, вихопив свій меч й пішов братові на допомогу". У цьому тексті з Галицько-Волинського літопису стяг, що стоїть, стяг, який видно здалека, позначає стійкість і мужність Василька Романовича та його полку. У наведеній цитаті слово "стяг" може означати також загін, що перебував під командуванням князя Василька [4, 39].

Якщо термін "стяг" означав воїнський значок і символізував військо взагалі. Поняття "хоругва", на думку М.Котляра, мало більш індивідуальний характер: вона була власністю того чи іншого князя, а в багатьох випадках – ознакою його особистого полку.

У 1238 р., після двадцятилітньої боротьби за відновлення Галицько-Волинського князівства, Данило Романович урочисто вступив у Галич: "Данило же увійшов до свого міста і прийняв стіл свого отця, і показав перемогу, і поставив на Німецькій брамі свою хоругву". А в 1245 р. відбулася вирішальна для Романовичів битва з уграми й підтримуваним ними військом Ростислава Чернігівського й боярськими загонами, ворожими Романовичам. У кульмінаційний момент бою "Данило ж спостерігав зблизька битву Ростислава, у той час, як Філя в задньому полку стояв з хоругвою... Данило скоро знов напав на Філю, розбив його полк і розідрав навпіл його хоругву". Це справило сильний моральний тиск на угорсько-галицьке військо: "Побачивши це, Ростислав побіг, і кинулися угри тікати" [4, 39].

Отже, історичні джерела свідчать про загальноприйняті на той час серед існуючих держав правила воєнного мистецтва. В основі символіки цього історичного періоду лежали князівські знаки, які відігравали роль особистих символів конкретного володаря, а у певному розумінні – атрибутів влади чи державних емблем. Прапор як елемент військової символіки мав важливе практичне значення у зборі війська, походах та під час бойових дій. Залишення на полі бою стяга означало поразку. Збереження прапора було обов'язком усього війська, а його втрата – ганьбою. Зазначимо, що ця традиція зберігається в українському війську і понині. Водночас на відміну від стяга, що означав військо взагалі або підрозділ, то хоругва у Давній Русі мала більш індивідуальний характер і відносилась до того чи іншого князя, або слугувала ознакою його особистого полку.

Література

1. Грицюк В. Військо скіфів (озброєння, організація, війни та воєнне мистецтво): Монографія / Грицюк В. – Чернівці: Місто, 2009. – 296 с.
2. Енциклопедія українознавства. – М., 1990. – Т.6. – Ст. 2308.
3. З української старовини: Альбом / Текст Д.І.Яворницького; Мал. М.С. Самокиша, С.І. Васильківського; пер. з рос. та упоряд. Ю.О.Іванченка. – К.: Мистецтво, 1991. – 316 с.
4. Карпов В. Військова символіка держави / Карпов В., Табачник Д. – К.: Либідь, 2007. – 296 с.
5. Котляр М. Нариси воєнного мистецтва Давньої Русі / М. Ф. Котляр. – К.: Наш час, 2010. – 280 с.
6. Кравцевич-Рожнецкий В. Украинские военные знаки отличия первой половины XX века / Кравцевич-Рожнецкий В., Панасенко В. – К.: ООО "НПФ "Tanais", 2009. – 336 с.
7. Круковський О. Українська фалеристика (із фондів Львівського історичного музею) / Круковський О., Пахолко С. – Львів: Априорі. 2011. – 120 с.
8. Липа К. Військо Богдана Хмельницького / Катерина Липа, Олекса Руденко. – К.: Наш час, 2010. – 63 с.
9. Мозолевський Б. Скіфський степ: Літературно-художнє видання / Мозолевський Б. – К.: Темпора, 2005. – 192 с.

References

1. Hrytsiuk V. Viisko skifiv (ozbroiennia, orhanizatsiia, viiny ta voienne mystetstvo): Monohrafiia / Hrytsiuk V. – Chernivtsi: Misto, 2009. – 296 s.
2. Entsyclopedia ukrainoznavstva. – M., 1990. – T.6. – St. 2308.

3. Z ukrainskoi starovyny: Albom / Tekst D.I.Yavornytskoho; Mal. M.S. Samokysha, S.I. Vasylykivskoho; per. z ros. ta uporiad. Yu.O.Ivanchenka. – K.: Mystetstvo, 1991. – 316 s.
4. Karpov V. Viiskova symbolika derzhavy /Karpov V., Tabachnyk D. – K.: Lybid, 2007. – 296 s.
5. Kotliar M. Narysy voiennoho mystetstva Davnoi Rusi / M. F. Kotliar. – K.: Nash chas, 2010. – 280 s.
6. Kravtsevich-Rozhnetskiy V. Ukrainskiye voyennyye znaki otlichiya pervoy poloviny XX veka / Kravtsevich-Rozhnetskiy V., Panasenko V. – K.: OOO "NPF "Tanais", 2009. – 336 s.
7. Krukovskiy O. Ukrainska falerystyka (iz fondiv Lvivskoho istorychnoho muzeiu) / Krukovskiy O., Pakholko S. – Lviv: Apriori. 2011. – 120 s.
8. Lyba K. Viisko Bohdana Khmelnytskoho / Kateryna Lyba, Oleksa Rudenko. – K.: Nash chas, 2010. – 63 s.
9. Mozolevskiy B. Skifskiy step: Literaturno-khudozhnie vydannia / Mozolevskiy B. – K.: Tempora, 2005. – 192 s.

Карпов В. В. Исторические предпосылки формирования военной символики Украины: от Древних времен до Средневековья

Статья посвящена историческим аспектам развития военной символики Украины. Рассматриваются культурологические, мировоззренческие и религиозные основы символики в контексте исторических трансформаций общества, в частности Древних времен и Средневековья. Утверждается непрерывность народных традиций в выборе символов Украинского государства и его вооруженных сил. Анализируется историография и источниковая база темы научного исследования. Доказывается, что в разработке символики Вооруженных сил и других военных формирований Украины за основу были взяты классические законы геральдики, специальных исторических дисциплин, лучшие образцы культуры украинского народа.

Ключевые слова: военная символика, военная организация скифов, символика княжеской эпохи, флаг.

Karpov V. Historical background formation of military symbolism Ukraine: from the ancient era to the Middle Ages

Military symbols of Ukraine rightfully became the subject of attention of historical science, because it has its own very rich history and tradition. The degree of development of military symbolism scientific topics and its source base proved insufficient and fragmented study the problem of the formation and development of military symbols of Ukraine, which further confirms its relevance.

In historical science confirmed the view that symbolism in one form or another form appears at the peniaeb of the emergence of stable social groups. One of the brightest pages of national history is the Scythian period. Researchers touched one another on symbolism troops Scythians. Their works can show scattered descriptions of folk customs and traditions, formed the basis of the Scythian military symbols.

Scythian army attributes were intended to symbolize the position of military officers in the military organization. The symbol of the various levels of government were specific headwear, pectoral or rate, precious axes, maces and shestoper. The main axes could be a sign of power or sticks commanders. Clubs and shestoper played sacral and representative role. They were a symbol of high social status of their owners. At the Scythians brought the sword oath. Scythian military badges on long poles were used to control the units in battle.

So, the Scythians used in its military activities symbolism, based on their perception of the construction world. Actually most characters are taken from the life of the Scythians and inscribed in the traditions and customs. They have functional character.

Use symbols to denote troops observe in times ancient. Increasing the number of sources, both written and archaeological, allow you to more fully reflect the symbolism reconstruct this historical period. At its core lay princely signs that they did in the arms, flag, stamps, Pasach, pendants men, pottery, household items stock, minted on coins and more. Princely characters played the role of individual characters of a particular ruler, and at the same time, tribal representatives dynasty emblems, signs of ownership, and in a sense – and attribute authority or government emblems.

At the military symbolism of Ancient important place was given to the flag. Military flags in IX-th century performed a number of important functions. They were used primarily as symbols: the rule of the country, capture the fortress or city, location commander. Flags were of great importance in all phases of military operations.

Further development of the Ukrainian symbolism associated with the period of stay of the former territory of ancient in the Grand Duchy Lytovment and the Kingdom of Poland and later – under the authority of the united Polish-Lithuanian Commonwealth – Commonwealth. No wonder the mid XIV century development of Ukrainian symbolism underwent major influences Lithuanian and Polish heraldic traditions.

A new stage in the development of Ukrainian military symbolism is closely linked with the emergence of the Cossacks and his military and political organization – Zaporizhzhya Sich national liberation struggle of the Ukrainian people and the emergence of Cossack state in the middle of the XVII century. By Cossack watches kleynod , it characters troops belonging to the regimental flags and Centesimal icons hetman horsetail , military music – drums and attributes of power Cossack – mace captains , colonels pernachi , canes military judges, clerks ink.

Among the Cossack watches kleynod prominently occupied with military flags. Prapornytstvo of the Zaporizhzhya and Zaporizhzhya Sich was difficult path of evolution. Originally symbolism of flags was the basis of heraldic symbols of the Polish- Lithuanian Commonwealth – Commonwealth. Later, the Russian Cossack banners appear, Austrian, Turkish state symbols. Only after the final transition of Ukrainian Cossacks under Russian rule in the eighteenth century developed a mostly well-established symbols of flags.

Thus, it should be noted that the symbols of Ukrainian Cossacks objectively dependent on socio-political processes taking place in the territory of contemporary Ukraine. It is closely linked to the cultural traditions and religious preferences of Ukrainian Cossacks and people in general, basically reflecting the traditions of Orthodoxy.

The need for a revived Ukrainian symbolism emerged during the national liberation revolution of 1917-1918. Have three etapy process of elaboration and development of civil and military symbols. The first – period Tsentralnoyi Rady from 20 november in 1917 to 29 April 1918. This chas changes in military form are neznachni. The second etapy – Hetmanat P.Skoropadskoho period from 29 April to 14 December 1918 was work major efforts to create a uniform for Ukrainiane army. This period was actually processed awarding system Ukrainian state. In the third period – the period

Directoria (end of 1918-1920) Main characteristic of this period is the elaboration and implementation of military awards military flags military units.

During the domination of the Soviet Ukraine, actually for Ukrainian national character symbolism in general, and the military in particular, have evolved abroad. First, in the camps of the army soldiers interned Ukrainian People's Republic and later in areas where Ukrainian in exile. On the territory of Ukraine, which was under the rule of the Soviets, was devoid of symbols of national colors.

Another period of Ukrainian military symbolism falls on the Second World War. In 1938 appears Carpathian Ukraine and its military force Carpathian Sich. The system of military symbolism Ukraine story symbolism of the military establishment is as important as providing an explanation of the origin and traditions of the use of such elements as the Ukrainian military costume hat mазepynka, cotillion and others. Also during World War II and until 1956 operated Ukrainian Insurgent Army. The basis of its symbolism was taken trident symbol as the emblem of the state and the yellow – blue armbands flag colors, ie symbols of Ukrainian statehood. However, the colors of the flag of the army were red and black. These colors were the basis of awards UPA.

Since the beginning of the formation of the Ukrainian state in the late twentieth century views of leading politicians and public figures in question implement state symbols based on historical traditions. Creation of an independent Ukraine military symbols occurred during the complex process of state and military construction. It should be noted that the basis for the elaboration of the symbolism of the Armed Forces and other military formations Ukraine undertook classical laws of heraldry, special historical disciplines, the best examples of the past, which corresponded to the ancient roots of the Ukrainian people.

Key words: military symbols, military organization of the Scythians, symbolism Middle Ages, banner.

УДК [(477)+(470+571)]001.83:371.2

Марія Богданівна Парахіна
кандидат історичних наук

ДВОСТОРОННІ ВІДНОСИНИ УКРАЇНИ ТА РОСІЇ: НАУКОВЕ СПІВРОБІТНИЦТВО ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

У статті визначено місце вищих навчальних закладів України та Росії в розвитку двосторонніх відносин між цими країнами. Проаналізовано нові позитивні риси, що складаються на основі інтеграційних тенденцій. Обґрунтовано важливість міжнародного співробітництва вищих навчальних закладів як безумовного чинника реалізації державної освітньої політики в двосторонніх відносинах у галузі вищої освіти.

Ключові слова: наукове співробітництво, Академія наук, вищі навчальні заклади, Україна, Російська Федерація.

Розвиток двосторонніх відносин у галузі науки неможливо обмежити виключно співробітництвом академічних установ. Незважаючи на той факт, що в Радянському Союзі саме Академії наук були головним джерелом наукового прогресу і розвитку, в вищих навчальних закладах також проводились значні дослідження, існували спеціалізовані наукові школи та діяли дослідницькі лабораторії. Лише в великих осередках, на кшталт Московського університету ім. М. Ломоносова, Ленінградському університеті, Київському університеті ім. Т. Шевченка науковій роботі приділялася значна увага, в той час як в більшості інститутів та регіональних навчальних закладах вона зводилася найчастіше до виконання формальних обов'язків.

Однак, навіть враховуючи рівень співпраці між вищими навчальними закладами у науковій сфері, контакти між ними тривали і в інших галузях. Особливо важливим у цій справі була можливість залучення спеціалістів з центральних, переважно столичних навчальних закладів до навчального процесу у вищій школі союзних республік. З розпадом єдиної держави цей процес значною мірою згас через проблеми, що склалися з оформленням на роботу громадян іншої держави. Виникла і ціла низка інших проблем, що уповільнювала можливість налагодження взаємовигідних двосторонніх та багатосторонніх контактів між вищими навчальними закладами обох країн.

Спираючись на географічну близькість України і Росії, єдність історичного минулого, багатівікові й суто людські стосунки, наявність багатосторонніх і тісних наукових взаємин, необхідність дослідження згаданої теми не викликає сумніву. Вивчення розвитку українсько-російських відносин у сфері науки допоможе узагальнити та проаналізувати перспективи встановлення цивілізаційних відносин між українським та російським народами.

Окрім традиційних для російсько-українських відносин початку 90-х років ХХ ст. політичних проблем, міжуніверситетська співпраця зіткнулася з більш практичними проблемами, вирішення яких було можливим виключно за умов подолання як міждержавного протистояння, так і внутрішніх проблем, котрі охопили систему вищої освіти обох країн. До них варто віднести характерну для перших років незалежності економічну проблему, коли вузи змушені були відійти від радянської моделі фінансування і поступово переходити до комерційних ринкових відносин⁴ і проблема правової невирішеності самої можливості ор-